

„Vzbudíme iluze, které nebudeme moci splnit“

Zahranční dělníci v Československu v letech 1945–1950

TOMÁŠ DVOŘÁK

Na poválečné obnově Československa se podílely desetitisíce zahraničních pracovníků především z Rumunska, Bulharska a Polska, ale také z Itálie. Na počátku padesátých let bylo najímání pracovníků ze zahraničí dočasně ukončeno.

Podobně jako celá řada dalších zemí čelilo také Československo po druhé světové válce dalekosáhlým změnám na pracovním trhu, které měly především demografické, ale i jiné strukturální příčiny. Obnova válkou a okupací poškozeného hospodářství, která se ve sledovaném období postupně stále více orientovala na růst těžkého průmyslu, se odehrávala v situaci, kdy byla z území českých zemí během dvou poválečných let vysídlena přibližně pětina stávajících obyvatel – sudetských Němců. Tento úbytek lidí představoval také úbytek odpovídajícího podílu pracovních sil. Nešlo přitom jen o změny kvantitativní, problematická byla také struktura a geografické rozložení pracovního trhu. Nedostatek pracovních sil se stal stabilním rysem dalšího hospodářského vývoje Československé republiky.

V podmínkách ekonomiky směřující po válce od silných státních zásahů k centrálnímu plánování byl

Vysídlení sudetských Němců způsobilo po válce v Československu velký nedostatek pracovních sil. Mariánské Lázně, leden 1946. Foto: ČTK

nevyhnutelným výsledkem tohoto deficitu vznik celého komplexu pracovní politiky. Ta zajišťovala distribuci pracovních sil a zahrnovala širokou škálu dlouhodobých i krátkodobých opatření a také rozsáhlý administrativní aparát. Masové zaměstnávání cizinců se stalo jedním z řady dílčích nástrojů, kterými se stát snažil nedostatku pracovních sil řešit. Konkrétně tehdy pracovali v československém zemědělství a v různých průmyslových odvětvích dělníci organizovaně

najímání v Bulharsku, Rumunsku, Itálii a Polsku.

Bulhaři a Rumuni

Se zaměstnáváním dělníků ze třetích zemí poválečná politika počítala prakticky od počátku. Již na schůzi 4. ledna 1946 se vláda usnesla zahájit jednání s Bulharskem, Jugoslávií a Itálií. S posledně jmenovanou zemí se začalo vyjednávat nejdříve.¹ V návrzích mobilizace pracovních sil z června

¹ Národní archiv (dále jen NA), f. Ministerstvo práce a sociální péče (dále jen MPSP), k. 417, inv. č. 861, sign. 2350, Dopis ministerstva zahraničních věcí (dále jen MZV) pro ministerstvo ochrany práce a sociální péče (dále jen MOPSP) z 1. 2. 1946 ve věci smlouvy s Itálií.

téhož roku se příchod pracovníků ze zahraničí doporučoval za splnění čtyř podmínek: 1) současné nahrazování cizinců mechanizací zejména ve výrobě cihel, 2) zaměstnávání cizinců na investičních úkolech (stavbách) trvalého charakteru, 3) pro ČSR výhodné protiplnění do zahraničí a 4) přijímání buď speciálních skupin zkušenými, které mohou předávat, nebo naopak nekvalifikovaných pomocných sil.² Všechny tyto podmínky byly nakonec porušovány.

V první fázi úvah o zaměstnání cizinců vycházela vláda z předpokladu, že jejich poskytnutí bude součástí mírových smluv s některými poraženými státy. Konkrétně se to týkalo Itálie a Maďarska, uvažovalo se též o Rumunsku. Naopak, hned na počátku bylo z této množiny států vyloučeno Bulharsko.³ Mezinárodní politická realita však rychle ukázala, že tyto úvahy jsou liché, a jednání s Bulharskem, Rumunskem a Itálií poté probíhala na základě principu rovnocenného partnerství.

Nejpočetnější skupinou poválečných gastarbeitřů se stali Bulhaři. Smlouva mezi Bulharskem a Československem byla podepsána již 16. září 1946. Při jednáních, která jí předcházela a která počítala s nábo-rem až 20 000 pracovních sil, požadovala bulharská strana jako vstřícný krok také obnovení víz či vydání nových několika tisícům bulharských zahradníků, kteří v českých zemích, zejména v Brně a v dalších městech, v počtu několika set tradičně pracovali a podnikali již v předchozích desetiletích.⁴ V letech 1946–1948 přišlo do Československa podle oficiálních statistik celkem 11 123 bulharských

Československo-bulharská spolupráce

První zemědělské síly z Bulharska

Poslanec soudr. Nepomucký, který se vrátil tento týden z Bulharska, kde úspěšně zakončil jednání o nábor pracovních sil, odpověděl na naše otázky na toto thema. Z odpovědi vysvítá, že bratrství a úzké svazky slovanských národů nejsou jen papírovou smlouvou, ale že toto bratrství je v srdech nás, Slovanů, hluboce zakořeněno.

Jak jste byli přijati v Bulharsku a jaký byl průběh jednání o náboru pracovních sil?

Přijetí i jednání s Bulhary bylo velmi přátelské a srdečné, nesené duchem upřímné slovanské vzájemnosti. Jednání neneslo rys obchodnické koženosti, ale bylo naplněno opravdovým pochopením pro vzájemné potřeby. Bulharská vláda i lid projevíly to největší porozumění pro náš vážný hospodářský stav, způsobený nedostatkem pracovních sil a snaží se nám poskytnout účinnou pomoc, jejíž výsledek je: na podzim k nám bude do-

praveno 6000 zemědělských bulharských pracovníků a na jaře budou následovat další transporty.

Bulharský lid dojatě kvitoval dar naší vlády 300 vagonů brambor, neboť v Bulharsku jsou již po dva roky sucha, která způsobila neúrodu. Je zde proto nedostatek všech potravin a bulharská vláda potřebuje od nás brambory a cukr.

Kdy a jakým způsobem k nám budou bulharští dělníci dopraveni a kam budou především přiděleni?

První transport dojde k nám již v příštím měsíci, neboť bulharská vláda a zvláštní komise, ve které jsme zastoupeni našim vyslancem, okamžitě zahájila náborovou akci. Hromadné transporty bulharských dělníků k nám budou dopravovány po vodě až do Bratislavy a odtud vlaky do Čech a Moravy. Bulharští dělníci budou mít mzdy a ojištění podle našich předpisů a s každým bude individuálně uzavřena jednorocní smlouva, kterou rovněž podepíší zástupci obou států. Smlouvu bude možno každým rokem prolongovat. Tyto odborné zemědělské síly budou především použity pro zajištění živočišné produkce, hlavně na pastvinářských družstvech i na individuálních hospodářstvech k ošetřování potahů a stájového dobytka.

V pátek dne 27. září 1946 se koná ve velkém sále Slovanského domu Na příkopě o 19. hod. veřejný projev zaměstnanců peněžních a pojišťovacích ústavů a finančních úřadů, na kterém promluví: Dr. J. Dolanský, ministr financí, Ing. B. Spáčil, poslanec ÚNS, J. Kabeš, člen Ústř. rady bank, J. Vítek, člen Poj. rady a poslanec ÚNS, o finanční politice v lidové demokratické republice a o úkolech zaměstnanců v peněžnictví a financ. správě. (Daňová reforma — měnová opatření — uvolňování vkladů atd.)

Rudé právo, 24. září 1946

Repro: archiv autora

dělníků. Ještě v roce 1950 jich u nás pracovalo 2 517. Oproti původnímu kontraktu však více než 2 000 z nich získalo zaměstnání v průmyslu.⁵ Někteří Bulhaři přicházeli s celými rodinami a dočasně se podíleli na osídlení a oddálení zániku některých zapadlých sudetských lokalit,

mj. jako pracovníci v tzv. horských pastvinářských družstvech.⁶

Druhá nejpočetnější skupina zahraničních dělníků pocházela z Rumunska. Podle dohody o najímání rumunských zemědělských dělníků podepsané 23. ledna 1947 mělo jít o 15 000 osob, tento počet se ale

² Tamtéž, k. 60, inv. č. 70, sign. 1216, Návrh na mobilizaci pracovních sil IV. odboru ministerstva ochrany práce a sociální péče z 12. 6. 1946.

³ Tamtéž, k. 417, inv. č. 861, sign. 2350, Korespondence mezi MOPSP a MZV z dubna 1946.

⁴ BOČKOVÁ, Helena - POSPÍŠILOVÁ, Jana: Bulhaři v Brně. Proměny profesní a etnické minority. *Český lid*, 2006, roč. 93, č. 2, s. 113–136.

⁵ NA, f. Ministerstvo pracovních sil (dále jen MPrS), k. 47, inv. č. 75, sign. 103, MPrS Sociálně-politické radě ÚV KSČ 14. 3. 1950 ve věci umístění bulharských dělníků.

⁶ Viz např. ojedinele publikované vzpomínky na bulharské dělníky zachycené v NOVÁKOVÁ, Tamara: Zemědělské osídlování pohraničí. Horská pastvinářská družstva ve východních Krkonoších 1945–1949. In: *Opera Corcontica*, 2019, roč. 55, s. 5–63; viz též RYŠÁNKOVÁ, Milada: Pozůstatky bulharské etnické skupiny v Podkrkonoší (okres Trutnov). In: *Materiály k problematice etnických skupin na území ČSSR*, sv. 8. Praha 1988, s. 89–96.

nepodařilo naplnit. Během tohoto roku přijelo do ČSR celkem 8 728 osob, z toho 7 597 pracovních sil. Maximální počet Rumunů uváděný v pramenech je 9 800. V roce 1948 vedla oboustranná nespokojenost spolu s politickými důvody k urychlenému odjezdu velké části Rumunů, dva tisíce jich odjely dokonce ještě před vypršením smlouvy. Situace se však postupně konsolidovala a určitá část rumunských dělníků v Československu dále zůstala. V roce 1950 podnikala československá strana opatření k ukončení celé akce, ne všichni Rumuni se však chtěli domů vrátit a odmítali přihlášky do posledních hromadných transportů. Vláda umožnila setrvání minimálně dvěma stům osob, které u nás mezitím uzavřely sňatek.⁷

Italové, Poláci...

Na počátku československých úvah o přijezdu pracovníků z Itálie se hovořilo dokonce o 100 000 (!) dělníků. V rámci italského emigračního hnutí již v roce 1946 údajně jen v Padově registrovali na 1 500 zájemců o vycestování do ČSR. Italsko-československá dohoda o emigraci podepsaná v Římě 10. února 1947 stanovila rámec pro nábor 5 000 italských dělníků. Část jich přicestovala hromadnými transporty, jiní však do pracovního poměru vstupovali jednotlivě. Do Československa na základě dohody přijelo nakonec v roce 1947 pouze 1 228 Italů. Celkově jejich počet během dalšího roku dosáhl až 1 352 osob. Na rozdíl od jiných mezistátních dohod předpokládala ta s Itálií zaměstnání dělníků nejen v zemědělství (2 000), ale také v průmyslových oborech, konkrétně v hlubinných dolech (600), v povrchových uhelných dolech (1 400), na

Z Itálie mělo dle dohody přijet pět tisíc dělníků, nakonec jich dorazila jen čtvrtina. Ti uvědomělí pořádali schůze, jako byla tato v květnu 1952 v Zábřehu nad Odrou, pod portréty komunistických vůdců (druhý zleva šéf KS Itálie Palmiro Togliatti). Foto: ČTK / Věněk Švorčík

železnici (500), v kamenných a kaolinových lomech (250) a v hutním průmyslu (250).⁸

Ještě v roce 1948 úřady údajně znamenávaly silnou poptávku Italů po zaměstnání v ČSR. Ačkoliv politické změny v Československu znamenaly postupný konec přílivu zahraničních dělníků, určitá část těch italských zřejmě zakotvila v ČSR dlouhodobě či alespoň déle, než stanovila původní smlouva. Na prahu roku 1949 zůstávalo po prodloužení smluv v zemi ještě 980 Italů, kteří podle hodnocení centrálních orgánů představovali „kádru osvědčených a uvědomělých dělníků,

z nichž se patrně jen málo vrátí do Itálie.“⁹

Polští zemědělství dělníci, kteří do Československa přicházeli na sklonku roku 1948, měli po odlivu jiných skupin pracovních sil zajistit ohroženou péči o ustájená hospodářská zvířata v zimním období. Původní předpoklad byl, že tato pracovní síla bude poskytnuta pouze státním statkům. Realita byla nakonec jiná. Počet polských dělníků v zemědělství se na jaře roku 1949 odhadoval na 3 700. Z toho jich však bylo na státních statcích zaměstnáno pouze 2 200. Zbytek polských pracovníků, které státní

7 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, Informace o rumunských zemědělských dělnících na práci v Československu z 8. 7. 1948 a další dokumenty ve složce, včetně nedatovaných rukopisných poznámek; NA, f. Úřad předsednictva vlády - Tajná spisovna (dále jen ÚPV-T), k. 19, sign. 25/2, Informace ministerstva sociální péče (dále jen MSP) ve věci rumunských zemědělských dělníků na práce v ČSR z 15. 7. 1948 a další dokumenty ve složce včetně obsahu textu mezistátní dohody z 23. 1. 1947.

8 NA, f. ÚV KSČ - Hospodářská rada, sv. 3, a. j. 48, Zpráva k zápisu Hospodářské rady z 6. 1. 1949, fol. 13v.; NA, f. MPSP, k. 417, inv. č. 861, sign. 2350, Korespondence o jednáních s Itálií z let 1946–1948.

9 Viz NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, fasc. Itálie, Informace pro pana ministra ve věci dalšího nábory dělníků z Itálie ze 4. 12. 1948.

sektor nedokázal v zimě absorbovat, se tak nakonec dostal k soukromým zemědělcům. Na jaře už sice poptávka státního sektoru vzrostla, Poláci však na pokusy o převedení reagovali nejčastěji návratem do vlasti.¹⁰ Zemědělníci ovšem byli pouze jednou skupinou Poláků, kteří se po válce uplatnili na československém pracovním trhu. Mnohem větší význam měli dělníci v průmyslové aglomeraci Ostravska, kteří dojížděli či docházeli do zaměstnání ze svých domovů na polské straně hranice.

Bulharsko, Rumunsko, Itálie a Polsko nebyly jedinými zeměmi, o kterých se v Československu v souvislosti s najímáním pracovních sil uvažovalo. V prosinci 1946 vzbudila pozornost úřadů nabídka z Nizozemí, která se však, jak se ukázalo, mijela s poptávkou. Namísto levné pomocné dělnické síly pro zemědělství či doly nabízelo Holandsko inženýry, či dokonce svobodné sedláky.¹¹ Na pracovní podmínky pro cizince se oficiální diplomatickou cestou v létě 1947 dotazovala také vláda Argentiny.¹²

V březnu 1947 se na československá vládní místa obrátila pražská pobočka amerického Jointu (American Jewish Joint Distribution Committee) s nabídkou zprostředkování trvalého či dočasného zaměstnání pro „jistý počet“ židovských uprchlíků z východu, především z Polska, kteří se v počtu asi 200 000 nacházeli v okupovaném Německu. Proti jejich přijetí se striktně ohradilo ministerstvo vnitra. Tradiční policejné-byrokratický jazyk odpovědi ilustruje skutečnost,

že československá pracovní politika měla v otevřenosti k cizincům limity. Ministerstvo připomnělo špatné zkušenosti s východními židovskými uprchlíky z dob první světové války i z doby meziválečné a těsně poválečné. Nechyběl ani poukaz na to, že kulturně Židé posilovali v Československu pozice německví, i na již tak nepřehlednou cizineckou situaci. Ministerstvo průmyslu přidalo poměrně restriktivní výčet náročných profesí v průmyslu, který měl zřejmě zájemce spíše odradit, a připojilo informaci, že vzhledem k bytové nouzi by židovští dělníci mohli být ubytováni pouze v táborech.¹³

Nejasné kontury svědčící spíše o nechuti k přílivu cizinců mají také úvahy o příchodu desetitisíců pracovníků z Bulharska, Rumunska či Sovětského svazu do oblasti uranové těžby.¹⁴ Nerealizován zůstal i sovětský nápad z října 1948 obstarat 5 000 pracovních sil pro stavební závod Jáchymovských dolů ze sovětské okupační zóny Německa.¹⁵ Ke konkrétnímu výsledku nevedly ani sondáže náboru 2 000 Bulharů na dva roky v roce 1950 v Sofii.¹⁶

Francouzští instalatéri

Kromě uvedených pracovníků najímaných v rámci mezistátních dohod se v dobových pramenech objevují také informace o cizincích, kteří se na československém pracovním trhu pohybovali individuálně. V jednotlivých obvodech okresních úřadů ochrany práce (OÚOP) šlo většinou

Cizinci zaměstnaní v září 1948 v Plzni

Státní příslušnost	muži	ženy
ruská	2	-
jugoslávská	8	2
rakouská	6	-
rumunská	1	1
polská	11	4
italská	6	-
řecká	2	-
francouzská	7	2
holandská	3	-
bulharská	1	1
palestinská	1	-
belgická	3	1
indická	1	-
maďarská	-	1
bez státní příslušnosti	10	1
Celkem:	62	13

Zdroj: NA, f. Zemský úřad ochrany práce Praha, k. 20, Situační zpráva Okresního úřadu ochrany práce Plzeň za září 1948

jen o jednotky osob. Statistickou a specifickou výjimku představovaly tisíce řeckých uprchlíků v různých částech republiky nebo desítky propuštěných německých válečných zajatců nepocházejících ze Sudet, zaměstnaných po určitou dobu na kontrakt u Jáchymovských dolů.¹⁷

Například v Mariánských Lázních přijali v říjnu 1948 kanadského pomocníka do truhlářství, dva francouzské instalatéry, jednu Rakušanku a amerického radiotechnika.¹⁸ Nejsme schopni říci, do jaké

10 Tamtéž, k. 49, inv. č. 93, sign. 119, Zpráva pro ministra z 11. 5. 1949, fol. 834–837.

11 NA, f. Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady (dále jen GSHR), k. 187, inv. č. 347, MZV ve věci Holandska – nabídky pracovních sil 11. 12. 1946, fol. 438.

12 NA, f. MPSP, k. 424, inv. č. 863, sign. 2359, MZV 25. 3. 1947 ve věci dotazu argentinského chargé d'affaires.

13 Tamtéž, Meziřesortní korespondence mezi MPS, MZV, ministerstvem průmyslu a ministerstvem vnitra z dubna až června 1947.

14 DVOŘÁK, Tomáš: Jáchymovské doly a vznik pracovních táborů v souvislostech politiky řízení pracovních sil v poválečném Československu. In: PINEROVÁ, Klára (ed.): *Jáchymov. Jeviště bouřlivého století*. ÚSTR, Praha 2018, s. 142–159, zde s. 144.

15 *Archiv DIAMO národní podnik*, f. Jáchymovské doly Jáchymov národní podnik, k. 297, Dopis K. Gottwaldovi z 11. 10. 1948.

16 NA, f. MPrS, k. 49, inv. č. 90, sign. 114a, Projednání možnosti náboru 2 000 dělníků pro Jáchymov, 6. 5. 1950, fol. 508.

17 DVOŘÁK, Tomáš: Těžba uranu versus „očista“ pohraničí. Německé pracovní síly v Jáchymovských dolech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 3–4, s. 638–646.

18 NA, f. Zemský úřad ochrany práce Praha (dále jen ZÚOP-P), k. 20, Zprávy OÚOP Hradec Králové a Karlovy Vary za říjen 1948; tamtéž, k. 21, Zpráva OÚOP Mariánské Lázně za listopad 1948.

míry šlo ve všech uvedených i dalších případech o rodinné příslušníky československých občanů, jedince z migračních a uprchlických vln rozpoutaných druhou světovou válkou nebo zaměstnance zahraničních firem. Postoj úřadů vůči individuálním zahraničním žadatelům o práci v ČSR však býval spíše rezervovaný až odmítavý. Začátkem roku 1947 například ministerstvo sociální péče (MSP) s ohledem na možné narušení organizovaného náboru nedoporučilo bez předchozího souhlasu individuální udělování víz zahraničním žadatelům o práci z Bulharska, Rumunska či Řecka. Nadšení nevzbudily ani ojedinělé žádosti zahraničních obdivovatelů lidové demokracie například ze Švýcarska či Švédska.¹⁹

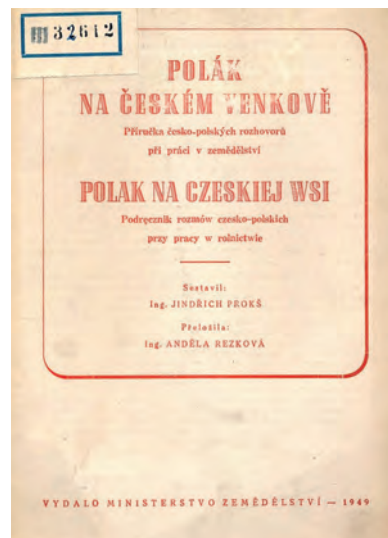
V roce 1948 se opakovaně setkáváme také s případy útěků některých Bulharů a Rumunů do americké okupační zóny Německa

Mezistátní dohody uzavřené s výše zmíněnými státy poměrně přesně upravovaly podmínky zaměstnání. Dělníci byli najímáni na základě individuálních pracovních smluv do konkrétního pracovního poměru na jeden rok, s možností smlouvu prodloužit. V případě polských dělníků se jednalo o půlroční kontrakty. Smlouvy vymezovaly také další parametry pracovního života hostujících dělníků, včetně případného vybavení pracovním oblečením a obuví, což byla obecně nedostatková komodita a v některých případech hrála významnou motivační roli při náboru. Smluvně byly ošetřeny také náklady na dopravu do země a zpět a její or-

ganizace v hromadných železničních transportech.

Podstatnou částí dohod pak bylo určení způsobu, jakým bude zaměstnancům převáděna část mzdy, kterou si přáli odesílat domů, a pravidla pro nakupování zboží na československém trhu. Vláda zde sledovala zájmy vlastního exportu a zároveň usilovala o šetření devizovými prostředky. Mzdy tak byly často vypláceny formou zboží, za které partnerský stát proplácel dělníkům výdělky v domácí měně. V případě Itálie šlo třeba o černé uhlí. Pracovní podmínky a mzdové tarify byly například u Rumunů stanoveny stejně jako u domácích zemědělských dělníků,²⁰ Italům či Polákům se však dostalo různých zvýhodnění.

Ze zpětného pohledu se ukázalo, že smlouvy byly pro Československo ekonomicky nevýhodné a využití pracovních sil svázané plánováním často nebylo efektivní. Zklamání však vesměs byli i samotní dělníci. Jejich očekávání lukrativních výdělků a konzumních příležitostí se z větší části nenaplnila. Zejména námezdná práce v zemědělství představovala v československých poměrech zdaleka nejméně přitažlivé povolání s nejnižšími výdělky a nejmenšími sociálními benefity při vysoké fyzické a časové náročnosti. Nespokojenost dělníků s poměry v zemědělství a odmítavý postoj úřadů k žádostem o jejich převedení do průmyslu vytvořily dlouhodobě konfliktní konstelaci, což na zaměstnávání cizinců vrhalo nepříznivé světlo. Výsledkem nespokojenosti byla řada opakujících se protestů, absencí nebo více či méně organizovaných stávek a také neochota prodlužovat pracovní smlouvy po vypršení jejich základní roční doby. Množily se útky a někteří dělníci se předčasně vraceli domů.

Brožura vydaná v roce 1949 pro Poláky pracující v českém zemědělství

Foto: archiv autora

Problém vznikl například s předčasnými odchody bulharských dělníků, kteří sice před vypršením kontraktu nemohli svévolně opouštět pracoviště, ale činili tak ilegálně.

V roce 1948 se opakovaně setkáváme také s případy útěků některých Bulharů a Rumunů do americké okupační zóny Německa. Vyjednávání a stížnosti měly někdy bouřlivý průběh, někteří rumunští dělníci museli být podle jednoho z hlášení potrestáni soudní vazbou. V létě 1948 se zdálo, že většina Rumunů v ČSR v podstatě jen přečkává do vypršení ročního kontraktu a těší se na návrat do vlasti. Rumunští dělníci nespokojení s výdělky neplánovali prodloužení smluv a poukazovali na to, že za vydělané peníze si nemohou koupit ani nutné oblečení na další zimu.²¹ V konfliktní atmosféře probíhaly také organizované návraty rumunských dělníků domů.

19 NA, f. MPSP, k. 424, inv. č. 863, sign. 2359, Korespondence mezi MSP, MZV a velvyslanectvím v Římě z ledna až března 1947; Odmítnutí žádosti švýcarského účastníka brigády v Lidicích o zaměstnání v kladenských dolech z 24. 11. 1947; tamtéž, k. 417, inv. č. 861, sign. 2350, Žádost švédských mladých komunistů o přistěhování do ČSR z 26. 12. 1948.

20 NA, f. ÚPV-T, k. 19, sign. 25/2, Informace MSP ve věci rumunských zemědělských dělníků na práce v ČSR z 15. 7. 1948 a další dokumenty ve složce včetně opisu textu mezistátní dohody z 23. 1. 1947.

21 NA, f. ZÚOP-P, k. 19, Zpráva OÚOP Plzeň a České Budějovice za červen 1948; tamtéž, k. 20, Zpráva OÚOP Plzeň za září 1948.

Organizace transportu těch, kterým roční lhůta vypršela k 20. červnu 1948, se protáhla o několik dní. Úřady se snažily udržet dělníky po tuto dobu na pracovních místech, Rumuni však netrpělivě trvali na okamžitém odjezdu. Jedna skupina dělníků na Moravě na několik dní obsadila nádraží ve Svitavách, kde čekala na odjezd vlaku do Prahy, přičemž ovšem z kapacitních důvodů nemohla cestovat pravidelnými spoji.²²

To Bulhaři měli v roce 1948 větší zájem setrvat v Československu. Nebyli však ochotni podepisovat nové roční kontrakty, místo toho usilovali o zcela volný pohyb a možnost využívat nabídky příležitostných prací mimo řízený pracovní trh, zejména ve stavebnictví.²³ Nechuť k práci v zemědělství dosahovala takového stupně, že někteří dělníci vnímali jako vysvobození i téměř stejně neatraktivní práci v cihelnách, dokonce raději žádali o zařazení do uhelných brigád.²⁴ V roce 1948 zavedly československé úřady prověřování staronových bulharských uchazečů o zaměstnání ve snaze eliminovat návrat problematických pracovníků, vůči kterým byly ze strany úřadů a zaměstnavatelů vzneseny stížnosti.²⁵

Jen ne zemědělství

Zahraníční dělníci se dokázali poměrně rychle zorientovat v šedé zóně pracovního trhu a využívat jejich nabídek. Navzdory přesnému hospodářskému plánu a rozsáhlému aparátu řídicímu pracovní politiku se životaschopnost řady podniků nebo celých odvětví stala závislou na improvizacích porušujících platné směrnice a obcházejících regulační úřady. Útěky ze zaměstnání se postupně staly masovou záležitostí. V obvodu Okresního úřadu ochrany

Italský nástrojař Mele Antonio z Neapole pracující v dílně Severočeských hnědouhelných dolů Komořany plnil podle dobové propagandy normu na 600 procent a zvítězil tak v údernické soutěži (březen 1950)
Foto: ČTK/Rostislav Novák

práce v Českých Budějovicích uteklo například v srpnu 1948 ze zaměstnání celých 60 ze 139 přidělených Bulharů. V okrese Klatovy pak bulharští dělníci v září 1948 ihned po příjezdu kategoricky odmítli nastoupit v zemědělství a začali si okamžitě hledat alternativní místa. V té době se již do chování gastarbeitřů promítaly zkušenosti dělníků z prvních transportů, kteří již jeden pracovní turnus v Československu absolvovali a nyní se do země vraceli. Ti pocho-

pitelně nováčky patřičně instruovali. Úřady tuto realitu nakonec musely akceptovat a v zájmu konečných zaměstnavatelů situaci zpravidla legalizovaly. Praxe nakonec ukázala, že uvolnění cesty zákonům poptávky a nabídky často vedlo k všestranné spokojenosti. Například v Plzni se u skupiny zemědělských dělníků, kteří nakonec získali zaměstnání jako dlaždiči, podařilo najít práci i pro jejich manželky, které uvítaly samostatný výdělek.²⁶ Situaci v někte-

22 NA, f. ÚPV-T, k. 19, sign. 25/2, Informace o incidentu s rumunskými dělníky ve Svitavách z 8. 7. 1948.

23 Viz např. NA, f. ZÚOP-P, k. 20, Zpráva OÚOP Plzeň za říjen 1948; tamtéž, k. 21, Zpráva OÚOP Jindřichův Hradec za listopad 1948.

24 Tamtéž, k. 19, Zpráva OÚOP Jičín za červenec 1948; tamtéž, k. 20, Zpráva OÚOP Mladá Boleslav za září 1948; tamtéž, k. 21, Zpráva OÚOP Jičín za listopad 1948.

25 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, fasc. Bulhaři, Osobní tajemník ministra vnitra Gríša Spurný sekretariátu MSP, 20. 4. 1949.

26 NA, f. ZÚOP-P, k. 19, OÚOP České Budějovice za srpen 1948; tamtéž, k. 20, Zprávy OÚOP Klatovy a OÚOP Plzeň za září 1948.

rých obvodech ilustruje hlášení z toho náchodského, podle kterého „většina Bulharů dosáhla toho, po čem toužila: dostat se ze zemědělství“.²⁷

Úspěšní v překonávání bariér na pracovním trhu byli také Italové, kteří neúnavně bojovali za přemístění na práce s vyššími výdělky. Přechod do jiných oborů jim usnadňovala mezistátní dohoda, která se zaměstnáním části Italů v průmyslu počítala. Výsledné rozmístění italských dělníků však kvótám, podle kterých měli být čtyři z pěti zaměstnání v dolech nebo v zemědělství, neodpovídalo. Na druhé straně byli Italové ochotni přijmout i práci v méně populárních profesích. V Plzni se nespokojenost jedné skupiny vyřešila jejich zaměstnáním v těžbě kaolinu. Jiná skupina na Havlíčkovodsku prodloužila roční smlouvu poté, co byla z práce v kamenolomu přemístěna na stavbu silnice.²⁸

Podle různých zmínek v hlášení se zdá, že možnosti Rumunů limitovala jazyková bariéra. Jejich vyjednávání, pokud měla být konstruktivní, zpravidla závisela na přítomnosti tlumočnicka. Zároveň se však dovidáme, že mnohé mladší osoby, zejména dívky, se během ročního pobytu naučily slušně česky. Případně jazykové potíže každopádně ani Rumuny od hledání nových příležitostí neodrazovaly. „Dále ještě nutno podotknouti, že je i několik případů, kdy rumunský dělník vystřídal za ½ roku již i pět zaměstnavatelů. [...] Rovněž tak se mnozí případy, kdy tito dělníci opouští zaměstnání bez souhlasu zaměstnavatele i zdejšího úřadu a odcházejí do cizích okresů, kde jim je poskytováno zaměstnání proti všem předpisům.“²⁹

Rozporuplné byly reakce československých zaměstnavatelů. Nešlo jen o kritiku pracovní morálky a neustálého zvyšování nároků zaměstnanců. Kritizována byla také organizace a distribuce pracovních sil. Léto 1948 se například neslo ve znamení stížností na nový nábor Bulharů: hrozilo totiž, že pracovní síly dorazí až po žních, kdy o ně většina zemědělců již nebude mít zájem.

Podobná situace se opakovala na podzim téhož roku s Poláky. Přidělenou kvótu tří set polských dělníků nedokázal např. OÚOP ve Strakoncích distribuovat. Žadatele o pracovní síly odrazovala také krátká půlroční smlouva platná v období mimo hlavní zemědělskou sezonu a předchozí špatné zkušenosti s Bulhary a Rumuny. Navzdory kritickému nedostatku dělníků se podařilo umístit jen 58 přidělených pracovníků, přičemž hospodáři se domáhali návratu přesídlených slovenských Maďarů a nuceně nasazených Němců pod pohrůžkou, že jinak opustí svěžené zemědělské podniky.³⁰ Nechuť k zaměstnávání zahraničních dělníků byla v některých regionech jednoznačná. Z obce Dobré v podhůří Orlických hor prostřednictvím místního národního výboru zaznělo, že „přes značnou potřebu pracovních sil není po loňských zkušenostech žádného zájemce o bulharské dělníky. O Bulharech nechce zde nikdo ani slyšet – neřku-li, aby je měl vzít do práce.“³¹ Na druhou stranu máme dostatek dokladů o zaměstnavatelích v průmyslu, kteří o cizince zájem měli, a v jejich získávání dokonce sami přebírali iniciativu. Například společnost

Rudné a tuhové doly n. p. přivezla do Příbrami 35 Bulharů až z pohraničí.³²

Úřadům zodpovědným za pracovní politiku a řízení distribuce pracovních sil se kvůli „pirátským“ metodám zaměstnavatelů oficiální řízený pracovní trh rozpadal pod rukama, čehož gastarbeitři patřičně využívali. Situaci, kterou v řadě obvodů vymodeloval oficiálně neexistující volný trh, flagrantně pojmenoval úředník z Trutnova: „Cizinci, pokud zde nejsou na smlouvy (myšleny hromadné mezistátní dohody – pozn. aut.), jsou velmi stálé pracovní síly. Fluktuace u těchto osob je nepatrná“.³³

Pracovníci úřadů ochrany práce měli přesto tendenci paušalizovat postoje jednotlivých skupin zahraničních dělníků a podřizovat své soudy hledisku nežádoucí fluktuace, kterou automaticky vysvětlovali jako projev špatné pracovní morálky. Využívali přitom existující skupinové stereotypy, popřípadě je modifikovali či vytvářeli nové. „Všichni Rumuni bez rozdílu jsou velice tvrdohlaví a od svého úmyslu, že u dosavadního zaměstnavatele nebudou, je ani všechny rozumné výmluvy tlumočnicka neodradí, proto musí být vůči nim energicky postupováno.“³⁴

Němci jsou pracovitější

Zatímco některá hlášení se omezují na obecná hodnocení nebo se schovávají za eufemismy, v jiných se setkáváme s velmi tvrdými přímými odsudky: „Pracovní morálka Rumunů je v poslední době velmi špatná a jejich mzdové požadavky jsou přemrštěné, neboť požadují 2 000 až 2 500 [Kčs] měsíčně. Když pak rolníci, donuceni nedostatkem zemědělských pracovníků,

27 Tamtéž, k. 19, Zpráva OÚOP Náchod za červen 1948.

28 Tamtéž, k. 18, Zpráva OÚOP Plzeň za leden 1948; tamtéž, k. 19, Zpráva OÚOP Havlíčkův Brod za srpen 1948.

29 Tamtéž, k. 19, Zpráva OÚOP Kladno za červen 1948.

30 Tamtéž, Zpráva OÚOP České Budějovice; tamtéž, k. 20, Zpráva OÚOP Strakonice za říjen 1948.

31 Tamtéž, k. 19, Zpráva OÚOP Náchod za červen 1948.

32 Tamtéž, k. 18, Zpráva OÚOP Beroun za leden 1948. Obecně k situaci též TOPINKA, Jiří: Migrace pracovních sil v těžkém průmyslu 1945–1953 se zvláštním zřetelem na Kladno a Králův Dvůr. In: BEDNAŘÍK, Petr – NOSKOVÁ, Helena – MARŠÁLEK, Zdenko (eds.): Nucené migrace v českých zemích ve 20. století. ÚSD AV ČR, Praha 2018, s. 255–262.

33 NA, f. ZÚOP-P, k. 19, Zpráva OÚOP Trutnov za srpen 1948.

34 Tamtéž, k. 18, Zpráva OÚOP Jičín za únor 1948.

na jejich požadavek přistoupí, zvyšují je Rumuni ještě více. Rumuni a Bulhaři se po stránce pracovitosti nedají vůbec srovnat s Němci, přičemž je zajímavá okolnost, že jak Rumuni, tak Bulhaři se dali na zemědělskou práci dobrovolně najmout, kdežto Němci jsou k ní nuceni.³⁵ Četná srovnávání pracovní morálky nuceně pracujících Němců a dobrovolně zaměstnaných dělníků ze spřátelených zemí narušovala ideologickou fasádu poválečné národní revoluce.³⁶

Přesto se v hlášeních objevuje také řada diferencujících hodnocení, včetně vyloženě pozitivních. V jednom hlášení z Trutnova například Rumuny označili za výborné lesní dělníky s vysokým pracovním výkonem. V Jičíně si Bulhaři v červnu 1948 vysloužili dobré hodnocení z důvodu nízké fluktuace a Rumuni byli označeni za vůbec nejlepší pracovní síly v zemědělství, stejně jako v jednom hlášení z Mladé Boleslavi.³⁷

Rozdílná hodnocení nás vedou k otázce vnitřní struktury skupin pracovníků přicházejících z jednotlivých států. Ty byly uvnitř zřejmě velmi heterogenní, přičemž některé rozdíly neunikly ani omezeným rozlišovacím schopnostem některých úředníků OÚOP. Například Italové pocházející z jihu se podle jednoho z hlášení „nehodí svojí povahou do našeho prostředí, nejsou v práci houževnatí, bojí se pracovat v dolech pod zemí a ve skupinách se s Italy ze severu nesnáší a zuřivě bojují proti sobě.“³⁸ Jinak byla pracovní morálka Italů hodnocena velmi dobře.

Vedle nízkých mezd měly na situaci a náladu dělníků negativní dopad také jejich neutěšené pracovní a sociální

Bytovka na sídlišti Stalingrad v Zábřehu nad Odrou, kde žili italská dělníci

Foto: ČTK/Věněk Švorčík

podmínky. Rozšířené byly stížnosti na kvalitu ubytování. Na druhé straně se ovšem setkáváme s připomínkami zaměstnavatelů a úředníků k nižší kultuře bydlení a hygieny zejména u rumunských dělníků.³⁹ Hlášeny jsou také stávky Rumunů kvůli malým přidělům jídla. Zároveň se v periodických zprávách dovidáme, že některými transporty přijížděli lidé nejen fyzicky nezpůsobili k těžké práci, ale často i v celkově žalostném fyzickém a zdravotním stavu. V roce 1947 se mezi rumunskými dělníky na Svitavsku objevily po příjezdu případy břišního tyfu, plzeňský obvod pro změnu evidoval výskyt tuberkulózy.⁴⁰

Na podzim 1947 vyvstal palčivý problém se zimním ošacením dělníků. Potíže v zásobování i v distribuci ilustrují skutečnost, že Československo nebylo v řadě ohledů ekonomicky schopno saturovat očekávání gastarbeitřů, jak budou naplněny jejich základní potřeby. Rumunům byly tehdy po odstranění distinkcí distribuovány alespoň německé vojenské blůzy.⁴¹ Podle ustanovení dohody uzavřené mezi Československem a Rumunskem si mohli dělníci hromadnými transporty dovézt domů nakoupené věci osobní potřeby, což řada z nich využívala k vývozu různého průmyslového a spotřebního zboží. Je zaznamenán

35 Tamtéž, k. 19, Zpráva OÚOP Strakonice za červen 1948.

36 Viz např. tamtéž, k. 18, Zpráva OÚOP Benešov za leden 1948.

37 Tamtéž, Zprávy OÚOP Trutnov, Benešov a Beroun za říjen 1948; Zpráva OÚOP Jičín za červen 1948; Zpráva OÚOP Mladá Boleslav za únor 1948.

38 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, fasc. Itálie, Informace pro pana ministra. Zpráva o dosavadním stavu italských pracovních sil v ČSR z 8. března 1949.

39 Viz např. NA, f. ZÚOP-P, k. 20, Zpráva OÚOP Plzeň za září 1948.

40 NA, f. MPSP, k. 417, inv. č. 861, sign. 2350, Ministerstvo zdravotnictví pro MSP 22. 7. 1947 ve věci transportu rumunských dělníků v záchytném středisku ve Svitavách; NA, f. ZÚOP-P, k. 18, Zpráva OÚOP Plzeň za leden 1948.

41 NA, f. MPSP, k. 424, inv. č. 863, sign. 2359, Korespondence mezi MPSP a ministerstvem vnitřního obchodu z listopadu 1947.

například vývoz dvou motocyklů, padesáti kilogramů hřebíků a stejného množství sádra.⁴²

Relativně výhodnější platové podmínky ve srovnání s ostatními gastarbeitry měli italská dělníci, mimo jiné díky zmíněné lepší možnosti zaměstnání v průmyslu. Rozdílná byla u jednotlivých skupin dělníků nejen platová hladina, ale také strategie nakládání s výdělkem. Ze srovnání z roku 1948 vyplývá, že asi 10 000 bulharských dělníků převedlo domů necelé dva miliony Kčs, zatímco cca 8500 Rumunů odeslalo ve srovnatelném období osm a půl milionu Kčs. Nejvíce kontrastuje srovnání právě s 1 228 Italy, kteří převedli více než šestnáct a půl milionu Kčs.⁴³

V náladách a strategiích zahraničních dělníků, ale také v přístupu československých autorit hrála roli i řada zahraničně- a vnitropolitických faktorů včetně vývoje v domovských zemích dělníků, kde se s výjimkou Itálie oni sami nebo jejich rodiny stávali objektem politiky konsolidujících se komunistických režimů. Na přelomu let 1947 a 1948 uchvátili komunisté moc v Rumunsku. Po abdikaci krále Michala I. se údajně někteří dělníci nadále necítili být vázáni mezistátní smlouvou a opouštěli svá pracovní místa. Současně se ale zpět do Československa vracel menší počet jiných Rumunů, kteří své původní rozhodnutí odejít domů pod vlivem nových událostí revidovali a nově žádali o prodloužení smluv. Konkrétně muži ročníku 1927 se prodloužením kontraktu snažili vyhnout nástupu vojenské služby.⁴⁴

Ideologický boj

Důležitou roli při zaměstnávání zahraničních dělníků hrály také ideologické faktory. V první řadě šlo o aspekt internacionální pomoci mezi spřátel-

Přítomnost italských dělníků hrála roli také v dobové propagandě, která zdůrazňovala, že v kapitalistické Itálii nemohli uživit své rodiny. Dobová popiska k tomuto snímku říká: „Na Ostravsku pracuje mnoho italských dělníků, kteří museli svou vlast opustit před politickou persekcí nebo proto, že nemohli uživit sebe a své rodiny. Pracují v dolech, hutích, ve strojírenských závodech i při výstavbě nové Ostravy. Žijí na sídlišti Stalingrad v Zábřehu nad Odrou. Na snímku italský dělník Maro Graziosi s manželkou Irene a dětmi žijí v pěkném dvoupokojovém bytě.“

Foto: ČTK / Věněk Švorčík

nými státy. Další ideologické hledisko představovala začínající socializace hospodářství a likvidace soukromého sektoru. Při vysvětlování některých těžkostí se v roce 1948 častěji uplatňovala kritika neodpovědného přístupu soukromých zaměstnavatelů-rolníků a netečnosti předúrovňového byrokratického aparátu.⁴⁵ Zvláštní význam získal po roce 1948 příchod dělníků z Itálie. Československá strana začala kromě mezistátně potvrzeného kontingentu pracovních sil přijímat i individuálně přicházející Italy a v podstatě ovlivňovat sociální a politické napětí v Itálii. Pro italské dělníky byl z Československa vydáván časopis. Politický boj se z Itálie dokon-

ce přenesl na československé území, kde se do něj na straně italské vlády údajně zapojili konzulární pracovníci či jeden italský kněz. Propagandistické pozadí je zřetelné také u povolení skupině sedmdesáti italských horníků zaměstnaných v Rakousku přemístit se do Československa, kteří však po relativně krátké době začali nová zaměstnání opouštět kvůli nevyhovujícím mzdovým podmínkám. V roce 1949 byly na centrální úrovni ve spolupráci s italskými odbory oživeny plány na zaměstnání většího počtu italských dělníků bez práce. Mělo jít o viditelný výraz dělnické solidarity a snahu konkurovat pomocí z USA a jiných západních zemí.

42 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, Korespondence z roku 1950 ve věci dopravy rumunských dělníků do vlasti.

43 Tamtéž, fasc. Italové, Informace pro pana ministra z 13. 12. 1948, fol. 453.

44 NA, f. ZÚOP-P, k. 18, Zpráva OÚOP Kladlo za únor 1948; tamtéž, k. 20, Zpráva OÚOP Havlíčkův Brod za říjen 1948; tamtéž, k. 21, Zpráva OÚOP Strakonice za listopad 1948.

45 NA, f. ÚPV-T, k. 19, sign. 25/2, Zpráva ROH pro předsedu vlády Antonína Zápotockého z 16. 7. 1948.

Ve zcela specifickém politickém kontextu se od roku 1945 vyvíjelo zaměstnávání polských dělníků na Ostravsku. Jejich působení v tamním průmyslu lze ve sledované době rozdělit na dvě fáze. První probíhala v období přetrvávajícího napětí mezi oběma sousedními státy. Tehdy nebylo zaměstnávání polských dělníků nijak regulováno a v kontextu česko-polského konfliktu na Těšínsku představovalo zajímavý aspekt zdejších národnostních problémů. Přítomnost většího počtu polských pendlerů se stávala v regionu citlivou otázkou.⁴⁶ Navzdory existujícímu napětí nicméně malý pohraniční styk probíhal víceméně nerušeně a zaměstnávání polských občanů odpovídalo zákonům poptávky a nabídky. Podle dostupných údajů míra této zaměstnanosti stabilně rostla.⁴⁷

Stalinem nařízené uvolnění napětí mezi ČSR a Polskem a uzavření smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci na jaře 1947 vytvořily první předpoklad k tomu, aby se zaměstnávání Poláků v Československu stalo předmětem mezistátních dohod a spolupráce. Nastalo intenzivní vyjednávání mezi oběma státy, ale také uvnitř jejich byrokratických a stranických aparátů.⁴⁸ Celkový počet dělníků s polským občanstvím

v regionu tehdy dosahoval podle některých údajů až čísla 7 000.⁴⁹ Podle jiných dat prý úřady do října 1947 vydaly polským dělníkům dokonce více než 13 000 pracovních povolení. Naproti tomu Státní bezpečnost evidovala v dubnu 1947 pouze 2 900 polských „přechazečů“.⁵⁰ V retrospektivní zprávě ministerstva sociální péče z konce března 1950 je uvedeno, že počet dělníků v prvním roce dvouletky (1947) činil 8 000 a že se stejným číslem se počítalo i pro první rok první pětiletky (1949).⁵¹ Je zřejmé, že rozdíly v uváděných číslech souvisí s liberální a zřejmě také s pololegální praxí samotných zaměstnavatelů.

Důsledky měnové reformy

Jednání o smluvní úpravě zaměstnávání polských dělníků na Ostravsku, která začala koncem července 1949, vyplynula z iniciativy zaměstnavatelů v regionu, kteří v prvním roce pětiletky pocítovali akutní nedostatek pracovních sil. Vyvrcholila 4. října 1949 podepsáním dohody mezi Úřadem práce v Katovicích a referátem práce Krajského národního výboru v Ostravě.⁵² Ta stanovila, že pracovníci vyjíždějící za prací na Ostravsko obdrží v Polsku propustku na dobu šesti měsíců. Československá

strana následně specifikovala svoji představu o rozsahu výpomoci a požádala o 5 300 pracovních sil.⁵³

Další vývoj zaměstnávání polských dělníků na Ostravsku je poněkud nepřehledný. Je otázka, zda dohoda vůbec vstoupila v platnost.⁵⁴ V Polsku totiž v roce 1950 odstartoval šestiletý hospodářský plán orientovaný, podobně jako v Československu, především na masivní rozvoj těžkého průmyslu. Rozhodujícím momentem pro zaměstnávání polských dělníků na Ostravsku se stala měnová reforma, která byla v Polsku bez ohlášení provedena 31. října 1950. Přenastavení závazného kurzu polského zlatého vůči koruně zcela znehodnotilo výhody, které práce v Československu polským dělníkům přinášela.⁵⁵ To znamenalo další úbytek zbývajících polských pendlerů. V bilanci pracovních sil na Ostravsku přestali hrát polští občané významnou roli.⁵⁶

Jednání o „pomoci polských dělníků československému zemědělství“, jak byl nábor v souladu s aktuálním ideologickým rámcem také nazýván, začala podle dostupných informací v červnu 1948 a odehrávala se již za změněných politických podmínek ve srovnání s předchozími náborů v Bulharsku, Rumunsku či Itálii.⁵⁷ Zástupci ministerstva zemědělství se

46 DVOŘÁK, Tomáš: Between fraternal help and economic realism. The employment of Polish workers in Czechoslovakia 1945–1950. *Historia Slavorum Occidentis*, 2020, roč. 10, č. 4, s. 101–131.

47 NA, f. Klement Gottwald 1938–1953, sv. 45, a. j. 854, Zpráva o poměrech v pohraničí sestavená na základě poznatků delegací poslanců KSČ ve dnech 1.–3. září 1947, fol. 125.

48 K problematice dělníků na Ostravsku viz DVOŘÁK, Tomáš: *Between fraternal help and economic realism*; JANÁK, Dušan: Dopad polské měnové reformy v roce 1950 na Ostravsku. In: *Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994*. Slezská univerzita – Česká národní banka, Opava – Praha 1995, s. 99–104; FRIEDL, Jiří: Otázka zaměstnávání dělníků z Polska na Těšínsku v letech 1945–1947. In: *Slezský sborník*, 2010, roč. 108, č. 1–2, s. 79–91.

49 JANÁK, Dušan: *Dopad polské měnové reformy v roce 1950 na Ostravsku*, s. 100.

50 FRIEDL, Jiří: *Otázka zaměstnávání dělníků z Polska na Těšínsku v letech 1945–1947*, s. 90.

51 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, Materiál zasláný 27. 3. 1950 R. Slánskému, fol. 486–488.

52 NA, f. MPSP, k. 441, inv. č. 957, sign. 5269, Text dohody uzavřené mezi KNV Ostrava a Urzędem zatrudnienia v Katovicích, 4. 10. 1949.

53 Tamtéž, Zpráva MPSP, odd. Ia/2 z 20. 1. 1950 ve věci naplňování dohody o polských přechazečích uzavřené 4. 10. 1949.

54 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, Výpis ze zápisu o poradě ministrů práce a sociální péče Evžena Erbana a Kazimierze Rusinka 28.–29. 12. 1949, fol. 518.

55 JANÁK, Dušan: *Dopad polské měnové reformy v roce 1950 na Ostravsku*, s. 103.

56 Tamtéž.

57 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, Zpráva pro ministra Erbana z 29. 8. 1948.

zmínili o možnosti umístit na československém pracovním trhu 10 000 polských zemědělských dělníků. Polská strana reagovala pozitivně a požádala o bezodkladné projednání záležitosti na patřičné úrovni.⁵⁸

V inkriminované době se ukazovala blížká perspektiva odchodu některých jiných skupin pracovníků ze zemědělství, konkrétně většiny dělníků z Rumunska po vypršení ročního kontraktu, dále válečných zajatců a také Maďarů přesídlených z jižního Slovenska. Urychlení polského nábory se za této situace jevílo jako velmi žádoucí.⁵⁹ Při jednáních ve Varšavě přitom celá věc narazila na nečekané požadavky polské strany, mimo jiné také v otázce mezd. Zmocněnci československých ministerstev si netroufli navrženou podobu dohody odsouhlasit bez politického krytí. Výmluvný je zejména dopis zkušeného úředníka odboru pracovních sil ministerstva sociální péče Roberta Obrusníka ministru Evženu Erbanovi, ve kterém jej informoval o jednáních ve Varšavě. „Myslím také, že nějaký zákrok přes ústředí strany by mohl způsobit nějaký obrát a přimět Poláky k povolnosti a respektování našich mzdových předpisů. [...] Bude nutno zvážit všechny hospodářské i politické momenty a pak odpovědně rozhodnout, vyplatí-li se nám tento danajský dar přijmout. I pro předsedu vlády to bude těžké rozhodování.“⁶⁰

Dohoda byla nakonec v rychlosti schválena 21. srpna 1948 na úrovni ministerstev. Obrusníkův odhad reakce předsedy vlády byl správný. Zápis vystoupení Antonína Zápotockého na vládě odhaluje v plné nahotě ekonomickou a sociální realitu zaměstnávání zahraničních dělníků na prahu krize konsolidujícího se

komunistického vládnutí. „Ze zkušenosti je přece všeobecně známo, že s prováděním podobných dohod máme veliké obtíže a nepříjemnosti. Je jasné, že obsah předložené dohody musí vzbudit u polských zemědělských dělníků iluze, které nebudeme moci nikdy splnit. Podle smlouvy mohou očekávat, že si u nás budou moci koupiti šaty a jiné textilní zboží, říká se tam, že budou mít stejné nároky jako naši dělníci, ale nevíme přece, zda budeme s to dáti něco vlastním dělníkům. Není vyloučeno, že po celou dobu šesti měsíců, o kterou jde, nedostanou ani naši dělníci žádné textilní zboží. Ze strany polských odborů je smlouva ovšem ideální. Kdyby sami chtěli svým dělníkům dáti to, co jim máme dáti zde my, musili by bankrotovat. Předseda má také vážné pochybnosti, zda budeme moci splnit povinnosti ke školení a zkoušení polských zemědělských dělníků, které přejímáme smlouvou. Zdá se, že Poláci počítají s tím, že jejich dělníci půjdou k nám jaksi na praxi.“ Zápotocký zároveň předpokládal, že se dohodu nepodaří kvantitativně naplnit, což se také potvrdilo.⁶¹

Problém mezd

Jeho výhrada zároveň shrnuje obsah dohody, zejména její neuralgické části. Největší problém představovaly právě mzdy. Poláci požadovali pro své pracovní síly příplatek třicet procent oproti československým tarifům. Československá strana si sice byla vědoma toho, že úroveň odměňování v domácím zemědělství je zcela nedostatečná, zároveň se však chtěla bránit jeho plošnému zvyšování. Selektivní zvýhodňování zahraničních dělníků zase citlivě vnímala veřejnost.⁶² Ministerstvo ze-

městství proto navrhlo kompenzace polských požadavků tak, aby nebyla porušena mzdová parita s českými zaměstnanci.⁶³

Po předchozích zkušenostech nyní československá strana do dohody s Polskem prosadila ustanovení, které najatým dělníkům po uplynutí smluvního závazku zamezovalo hledat si v ČSR další námezdní práci. Nízké platy se československá strana snažila kompenzovat například možnostmi obstarat si textilní zboží nebo zvýšit si kvalifikaci. Splnění těchto nabídek však i nadále přesahovalo materiální a organizační schopnosti státu. Iniciátoři náborových akcí si byli do značné míry vědomi toho, že jde o klamavou reklamu. Náborů byly vnímány jako provizorní řešení akutního nedostatku pracovních sil bez ohledu na následky.

Nábor polských zemědělských dělníků začal na podzim 1948. Mezi 22. listopadem a 20. prosincem jich přijelo do Československa ve 23 transportech 2 450. Na konci roku 1948 jich bylo ve státních a veřejných statcích umístěno 1 961 a okresní pracovní úřady nebyly navzdory dříve deklarované potřebě schopny umístit další. Začátkem března 1949 bylo podle přehledu ministerstva pracovních sil do zemědělství přiděleno celkem 3 914 polských dělníků, nejvíce z nich v Pražském kraji (1 331), konkrétně v obvodu okresních pracovních úřadů v Kladně a v Mladé Boleslavi.⁶⁴

Jak už bylo řečeno, polští zemědělství dělníci měli být v roce 1948 umístěni přednostně na státní statky a k malozemědělcům, ne však k větším soukromníkům.⁶⁵ Materiál k dohodě pro 33. schůzi vlády konstatoval, že Poláci mohou být přiděleni také „u jednotlivých zemědělců, kteří

58 NA, f. MPSP, k. 454, inv. č. 990, Ministerstvo zemědělství svému IV. odboru, 13. 5. 1948.

59 NA, f. Ministerstvo zemědělství-sekretariát, k. 372, inv. č. 156, Sekretariát ministerstva zemědělství úřadu předsednictva vlády, 19. 8. 1948.

60 NA, f. MPrS, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, R. Obrusník ministru E. Erbanovi z Varšavy, 18. 8. 1948, fol. 528–529.

61 NA, f. Klement Gottwald 1938–1953, a. j. 1494, sv. 143, Zápis ze schůze vlády ze dne 7. 9. 1948, s. 21–24.

62 NA, f. MPSP, k. 417, inv. č. 861, sign. 2350, Korespondence mezi ÚPV, MPSP a Ústřední radou odborů z května až září 1947.

63 NA, f. Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, k. 948, sign. 1240/19, Stanovisko ministra zemědělství z 19. 8. 1948.

64 NA, f. MPSP, k. 454, inv. č. 990, Nedatovaný výkaz zprostředkovaných polských zemědělských dělníků ke dni 4. 3. 1949.

mají kladný postoj k našemu budouvatelskému úsilí a skýtají záruku, že podmínky dohody budou plněny“.⁶⁶ Vyskytly se případy, jako ve výše zmíněném obvodu pracovního úřadu ve Strakonících, kdy byla s ohledem na „předpokládaný vývoj zemědělské politiky“ ignorována potřeba pracovních sil pro střední rolníky a „venkovské boháče“ a požadavky na síly „z bratrské-ho Polska“ byly záměrně odvolány.⁶⁷ Podle prosincového hlášení z oblasti Plzeňska byli všichni Poláci v souladu s nařízeními přiděleni výhradně na státní nebo družstevní statky. Na Benešovsku však byla již v prosinci část polských pracovníků v rozporu s nařízeními přidělena soukromníkům.⁶⁸ Podle přehledu z března následujícího roku pak soukromníci zaměstnávali již více než čtvrtinu polských dělníků.⁶⁹

V roce 1949 se ve vrcholných stranických hospodářských orgánech navzdory trvajícím a prohlubujícím se nedostatku pracovních sil prosadil názor, že další zaměstnávání cizinců na československém pracovním trhu není žádoucí. Nábor měl být napříště omezen na výjimečné případy při zvláštních kvalifikačních požadavcích nebo do preferovaných oborů. Tato zásada byla také vtělena do příprav prvního pětiletého plánu.⁷⁰

V padesátých letech již však zaměstnávání zahraničních dělníků nabývalo jiných forem. Třeba Bulharsko požádalo v roce 1950 o umístění 869 dělníků a 594 učňů s cílem získání kvalifikace v odborných profesích napříč celým spektrem průmyslové výroby. Sami Bulhaři však v roce 1951

ZAHRA NIČNÍ PRACOVNÍCI V ČSR V LETECH 1946-1949

Země původu	Počet pracovních sil
Bulharsko	11 123
Rumunsko	8 662
Itálie	1 228
Polsko (bez pendlerů na Ostravsku)	3 900
Celkem (zhruba)	25 000

Jde o nejčastěji používané údaje o uskutečněném náboru zahraničních dělníků, kteří do ČSR přicestovali na základě bilaterálních mezistátních dohod.

ztratili o tuto spolupráci zájem.⁷¹ O podobném modelu jako u bulharských dělníků uvažovaly československé orgány již koncem roku 1949 jako o příspěvku k rozvoji lidovědemokratické Číny. Souběžně s návrhem na umístění 530 pracovníků-kvalifikantů v důležitých oborech hospodářství však proběhl průzkum případného zájmu o čínské dělníky v jednotlivých podnicích, které podle něj stály o 12 500 osob do průmyslu a tisíc rodin na státní statky.⁷² K realizaci takového náboru však již nedošlo.

Ztráta atraktivity

Přítomnost gastarbeitřů v poválečném Československu měla zřetelná specifika. Šlo vesměs o krátkodobé pracovní pobyty, které nepoložily základ masovému přistěhovalectví jako v některých západoevropských zemích. Otázkou je, zda to bylo jen kvůli regulacím pracovní a cizinecké politiky, nebo spíše kvůli klesající atraktivitě práce v Československu.

Zdejší pracovní trh bezesporu charakterizovala snaha o řízenou distribuci pracovních sil, uplatňování různých restrikcí a specifický ideologický kontext. Očekávání a strategie zahraničních dělníků a jejich zaměstnavatelů se však od západoevropské reality zásadně nelišily. Zdejší ekonomika ovšem na přelomu čtyřicátých a padesátých let přestávala očekávaní cizinců naplňovat.⁷³

Tomáš Dvořák (1973) historik, přednáší na Historickém ústavu FF MU. Specializuje se na výzkum období třetí republiky a první pětiletky, konkrétně na vztahy a politiku vůči národnostním menšinám, na sídelní změny a na pracovní politiku poválečného Československa a historii těžby uranu. Je autorem monografie *Vnitřní odsun 1947-1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa* (Matice moravská, Brno 2012) a dalších odborných knih a studií.

65 NA, f. ZÚOP-P, k. 20, Hlášení OÚOP v Mladé Boleslavi za říjen 1948; NA, f. MPrS, k. 49, inv. č. 93, sign. 119, Zpráva pro ministra z 11. 5. 1949, fol. 834-837.

66 NA, f. Úřad předsednictva vlády - běžná spisovna, k. 948, sign. 1240/19, Stanovisko ministra zemědělství z 19. 8. 1948.

67 NA, f. Ministerstvo sociální péče, k. 379, Korespondence mezi OÚOP Strakonice a MSP z listopadu 1948 až února 1949, citováno podle dopisů OÚOP Strakonice adresovaných MSP z 10. 11. 1948 a 21. 2. 1949.

68 NA, f. ZÚOP-P, k. 21, Zprávy OÚOP Plzeň a Benešov za prosinec 1948.

69 NA, f. MPSV, k. 454, inv. č. 990, Nedatovaný výkaz zprostředkovaných polských zemědělských dělníků ke dni 4. 3. 1949.

70 NA, f. ÚV KSČ-Hospodářská rada, sv. 3, a. j. 48, Zpráva k zápisu Hospodářské rady z 6. 1. 1949, fol. 13v.

71 Tamtéž, k. 58, inv. č. 164, sign. 181, Informace o bulharských učních z 24. 8. 1950 a Zpráva z 8. 5. 1951.

72 Tamtéž, k. 47, inv. č. 75, sign. 103, fasc. Čiňané, Informace pro náměstka ministra pracovních sil Kijonku ze 14. 12. 1949.

73 Tato studie vznikla v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR 18-10694S „Pracovní politika a regulace pracovního trhu v Československu 1945-1953“.